

*Ομιλία του Ηρακλή Μήλλα στην ημερίδα Της Εταιρείας Μελέτης της Καθ'ημάς Ανατολής, 'Τούρκοι Λογοτέχνες του Εικοστού Αιώνα' – 27/3/2004.*

## Οι Ιδεολογικές Τάσεις και οι Έλληνες

### στο Σύγχρονο Τουρκικό Μυθιστόρημα

Το τουρκικό μυθιστόρημα μπορεί να ταξινομηθεί βάσει διαφόρων παραμέτρων. Η περίοδος της συγγραφής τους, το ύφος ή η σχολή γραφής, η κοσμοθεωρία ή η φιλοσοφία που διαφαίνεται, η θεματολογία, η καταγωγή ή το φύλο του συγγραφέα είναι ορισμένα κριτήρια με τα οποία θα μπορούσαν να κριθούν και να καταταχθούν αυτά τα κείμενα. Εδώ θα αναφερθώ στο τουρκικό μυθιστόρημα με γνώμονα την ιδεολογία που διέπει αυτήν την γραφή όπως διαφαίνεται μέσα από την εικόνα του 'Άλλου', και πιο συγκεκριμένα του Έλληνα. [\[1\]](#)

### Ο Άλλος ως εκφραστής ταυτότητας

Ο τρόπος που σκιαγραφείται ο 'Άλλος', δηλαδή ο χαρακτηρισμός του εχθρού, του αντίπαλου ή αυτού που δεν είναι όπως 'εμείς', αποκαλύπτει με ένα έμμεσο αλλά σαφή τρόπο την ιδεολογία, την πολιτική και την πολιτισμική ταυτότητα του συγγραφέα, και συνεπώς και τις σχετικές κοινωνικές τάσεις που εμπεριέχονται στον λογοτεχνικό λόγο. Παράλληλα με την εικόνα του Άλλου, συναφή παράμετροι όπως το πώς εκλαμβάνονται η Δύση, το Ισλάμ, δηλαδή από την μια κάποια απόμακρη πολιτική και πολιτιστική δύναμη και από την άλλη η 'δική μας' θρησκεία, το κράτος 'μας' και η συνοικία 'τους', δηλαδή το Πέρα όπου ζουν οι Έλληνες/Ρωμιοί της Κων/πολης αποκαλύπτουν τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνουμε τον Άλλο σε σχέση με 'μας'.

Το πόρισμα που ακολουθεί είναι απόρροια μελέτης τετρακοσίων περίπου τουρκικών μυθιστορημάτων μεταξύ του 1870 και του 2004. Το πρώτο και το γενικό συμπέρασμα που θα πρέπει να τονιστεί είναι ότι οι γενικεύσεις θα πρέπει να αποφεύγονται επειδή το τουρκικό μυθιστόρημα εκφράζει διάφορα ρεύματα, τάσεις, και προσεγγίσεις, ένα φαινόμενο που δεν παρατηρείται στο ελληνικό μυθιστόρημα. Η πολυφωνία αυτή αποκαλύπτει μια κοινωνία όπου μια κοινή ελάχιστη εθνική συναίνεση ακόμη δεν έχει επιτευχθεί στο βαθμό που παρατηρείται σε άλλα έθνη-κράτη. Οι πολιτικές, πολιτισμικές, ιδεολογικές αναζητήσεις,

όπως και η σχετική έκφραση ταυτότητας δηλώνεται ως μια τοποθέτηση απέναντι στον Άλλο, σε αυτόν που υποτίθεται ότι δεν είναι αυτό που 'εμείς' είμαστε ή θέλουμε να είμαστε.

### Διάφορες Σχολές Τουρκικού μυθιστορήματος

Οι διαφοροποιήσεις στο λόγο του τουρκικού μυθιστορήματος παρατηρούνται από την απαρχή του που είναι η δεκαετία του 1870 και συνεχίζονται μέχρι και σήμερα. Τα πρώτα τουρκόφωνα μυθιστορήματα, δηλαδή αυτά που κυκλοφόρησαν από το 1870 μέχρι περίπου το 1910 δεν εκφράζουν εθνικές και εθνικιστικές απόψεις. Μια οθωμανική ταυτότητα, η οποία δεν αποκλείει τον αλλόθρησκο ως εθνικά Άλλο είναι κυρίαρχη. Ο Έλληνας (ή ο Ρωμιός) δεν εκλαμβάνεται ως ο Άλλος με αρνητικά εθνικά χαρακτηριστικά. Είναι ένας πολίτης του κράτους, με δικές του παραδόσεις και συνήθειες, με δική του θρησκεία και γλώσσα, αλλά αυτές οι διαφορετικότητες δεν αποτελούν στοιχεία για να τον κατατάξουν στην κατηγορία του Άλλου με την έννοια του εχθρού και του μη-επιθυμητού. [2]

Συγγραφείς αυτής της σχολής είναι μεταξύ άλλων ο Σεμσεττίν Σαμή (1850-1904), ο Αχμέτ Μιτχάτ (1844-1912), Σαμιπασαζαντέ Σεζαή (1860-1936), ο Ρετζαΐζαντέ Μαχμούτ Εκρέμ (1847-1914), Μεχμέτ Ραούφ (1875-1931) και ο ποιοτικά καλύτερος μεταξύ αυτών ο Χαλίτ Ζιγιά Ουσακλίγκιλ (1866-1945). Ο τελευταίος είναι γνωστός με δύο μυθιστορήματα, *Τον Απαγορευμένο Έρωτα*

και

*Το Μπλέ και το Μαύρο*

τα οποία ακόμη και σήμερα θεωρούνται από τα καλύτερα της τουρκικής λογοτεχνίας.

Σε αυτά τα τουρκόφωνα μυθιστορήματα ο Έλληνας και οι Ελληνίδα παρουσιάζονται χωρίς πάθος και εμπάθεια ως φυσιολογικοί χαρακτήρες. Αυτή η ισορροπημένη προσέγγιση του 'Άλλου', ή καλύτερα, η απουσία του εθνικά αρνητικού 'Άλλου' είναι η ένδειξη ότι ο εθνικισμός δεν αποτελούσε το κύριο συστατικό αυτών των συγγραφέων. Τους συγγραφείς αυτούς τους αποκάλεσα 'Οθωμανιστές'.

## Οι Εθνικιστές Συγγραφείς

Με την εμφάνιση των Νεότουρκων και του εθνικιστικού κινήματος ο 'Άλλος' αποτελεί ένα βασικό πόλο γύρω από τον οποίο πλάθονται πολλά μυθιστορήματα. Πρώτα με τον Ομέρ Σεΐφεττήν (1884-1920) και με τον Χουσεγίν Ραχμή Γκιούρπιναρ (1864-1944) και ειδικά μετά την ίδρυση του νέου τουρκικού έθνους-κράτους συγγραφείς όπως η Χαλιντέ Εντίπ Αντίβαρ

(1889-1964), ο Γιακούπ Καντρι Καραοσμάνογλου (1889-1974) και πολλοί μεταγενέστεροι όπως ο Ταρίκ Μπουγρά (1918-1994), ο Σαμήμ Κοτζάγκιοζ (1916-1993), ο Αττίλα Ιλχάν (1925-) και πολλοί άλλοι ανέπτυξαν μέσα από τον λογοτεχνική έκφραση την αρνητική εικόνα του 'Άλλου' και ειδικά του Έλληνα.

Η εθνική αντιπαράθεση με τον 'εχθρό', τον αντίπαλο ή τον διαφορετικό 'Άλλο' εκφράζεται άμεσα ή έμμεσα και ο 'Άλλος' παρουσιάζεται πάντα ως αντίπαλος και ηθικά υποδεέστερος 'μας', σε αυτήν την περίπτωση κατώτερος του 'Τούρκου', όπως συμβαίνει πάντοτε με τον μανιχαϊστικό εθνικιστικό λόγο. Οι χαρακτήρες και οι ήρωες αυτών των μυθιστορημάτων σκιαγραφούνται πολύ απλοϊκά ως οι θετικοί (οι Τούρκοι) και οι αρνητικοί, δηλαδή όλοι οι 'Άλλοι', και βέβαια και οι Έλληνες. Η Δύση αντιμετωπίζεται με καχυποψία: είναι εχθροί ή εν δυνάμει κίνδυνος. Το τουρκικό κράτος παρουσιάζεται πάντα δίκαιο ή δίκαιο στην 'τελική ανάλυση'. Οι Τούρκοι παρουσιάζονται θύματα των κακών (δυτικών, Ελλήνων, Βουλγάρων κ.α.). Η Ελληνίδα είναι ανέντιμη (συχνά πόρνη) που παραπλανεί τον Τούρκο για να τον εκμεταλλευτεί, συνήθως πολιτικά.

Ο εθνικιστικός λόγος εκφράστηκε κάποτε και σε υπο-κατηγορίες ή σε παραλλαγές: σε ρατσιστικά μυθιστορήματα, π.χ. του Νιχάλ Ατσιζ (1905-1975), του Τουρχάν Ταν (1896-1939), σε ορισμένα 'εθνικιστικά/ισλαμικά' όπως του Πεγιαμή Σαφά (1899-1961), του Αχμέτ Χαμντή Τάνπιναρ (1901-1962), αλλά και σε μια άλλη κατηγορία, σε αυτήν που εδώ αποκαλώ αυτή των Ανατολιστών η οποία χρειάζεται κάποια αποσαφήνιση.

### Οι Ανατολιστές

Ορισμένοι τούρκοι συγγραφείς όπως ο Χαλικαρνάς Μπαλικτσίση του οποίου το πραγματικό όνομα είναι Τζεβάτ Σακήρ (1886-1973) και ο Κεμάλ Ταχέρ (1910-1973) προσπάθησαν να προάγουν μια διαφορετική εθνική τουρκική ταυτότητα από αυτήν των κεμαλιστών/εθνικιστών οι οποίοι τόνισαν την βασικά φυλετική θεωρία της κέντρο-ασιατικής καταγωγής των τούρκων ή των ισλαμιστών οι οποίοι έθεσαν την θρησκεία ως το βασικό συστατικό της ταυτότητάς τους. Οι Ανατολιστές προώθησαν την ιδέα ότι οι Τούρκοι είναι ο λαός που κληρονόμησε όλους τους παλαιότερους πολιτισμούς της Ανατολίας (Μικρασίας) και έτσι είναι και κάπως οι κληρονόμοι των αρχαίων Χετταίων, των Ελλήνων κ.α. Η τουρκική εθνική ταυτότητα σε αυτήν την περίπτωση εκφράζεται γεωγραφικά: όσοι είναι από την Ανατολία είναι 'δικοί μας' και μάλλον Τούρκοι. Συγγραφείς όπως ο Χασσάν Ιζζετίν

Ντινάμο (1909-1989) και ο Γιλμάζ Καράκογιουνλου (1936-), του οποίου ένα μυθιστόρημα μεταφράστηκε στα ελληνικά, ακολουθούν σε γενικές γραμμές αυτήν την αντίληψη.

Στα κείμενα των Ανατολιστών ο εχθρός είναι γενικά ο 'Δυτικός' που θέλει να βλάψει, να 'εκμεταλλευτεί' (η δήθεν 'αριστερή' ερμηνεία είναι κυρίαρχη) ή να κατακτήσει τα εδάφη της Ανατολίας. Ο Έλληνας, ειδικά αν είναι κάτοικος της Ανατολίας σκιαγραφείται ως φιλικός απέναντι των Τούρκων επειδή είναι και αυτός κάτοικος του ίδιου γεωγραφικού χώρου, είναι με 'μας' και όχι με τον 'Άλλο'. Η διαχωριστική γραμμή μεταξύ του 'Άλλου' και του 'εμείς' περιγράφει τα όρια της Ανατολίας ή πιο συγκεκριμένα τα σημερινά σύνορα της Τουρκίας. Με άλλα λόγια σε αυτήν την αφήγηση εκφράζεται ένας νέος ορισμός της εθνικής ταυτότητας: τούρκοι είναι όσοι προέρχονται από τα εδάφη 'μας', ανεξάρτητα από καταγωγή, γλώσσα και θρησκεία και εφόσον βέβαια ταυτίζονται με 'μας'.

Αλλά αυτή η ταυτότητα, η οποία στην πρώτη άποψη παρουσιάζεται ως ανοικτή και ανεκτική στην διαφορετικότητα, σε μια δεύτερη παρουσιάζει αντιφάσεις. Αυτή η εθνική ταυτότητα βασίζεται σε μια γεωγραφική καταγωγή χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα αισθήματα των άλλων λαών και κοινοτήτων. Δεν ερευνάται π.χ., ο αυτοπροσδιορισμός των πολιτών. Δεν τίθεται το ερώτημα αν ο υποτιθέμενος 'δικός μας πολίτης' αισθάνεται και με αυτόν τον τρόπο. Αυτοί οι συγγραφείς αναπτύσσουν ένα μύθο όπου ο 'Άλλος' θαυμάζει και λατρεύει τον Τούρκο και το τουρκικό κράτος και είναι ευτυχής που ζει στην κυριαρχία του. Αυτός ο λόγος κολακεύει τον ομόγλωσσο αναγνώστη. Σε αυτά τα μυθιστορήματα ο Έλληνας, για τους ίδιους τους Έλληνες, είναι 'αγνώριστος': έχει χάσει την κοινοτική και εθνική του ταυτότητα και έχει γίνει ένα με τον 'Άλλο'. Είναι μεν 'θετικός' αλλά πλέον δεν είναι Έλληνας. Τον 'Άλλο' που σκιαγραφείται με αυτόν τον τρόπο τον χαρακτήρισα 'αφελώς θετικό Άλλο' επειδή η όλη προσπάθεια εμπεριέχει μια αφέλεια.

### Οι σοσιαλιστές και 'ανθρωπιστές'

Οι τούρκοι εθνικιστές όπως και οι έλληνες εθνικιστές βλέπουν και θέλουν να βλέπουν το κάθε έθνος ως μια ενιαία ενότητα. Αποσιωπούν τις άπειρες διαφοροποιήσεις που εμπεριέχει κάθε ανθρώπινη κοινότητα. Αυτή η τάση γενίκευσης είναι το συστατικό στοιχείο το εθνικισμού παγκοσμίως και αποτελεί την αφετηρία των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων. Γενικές τοποθετήσεις σχετικά με την τουρκική λογοτεχνία και το τουρκικό μυθιστόρημα είναι λανθασμένες όποιες και αν είναι αυτές. Δεν υπάρχει ούτε μια εικόνα του

Έλληνα στον τουρκικό λόγο, ούτε ‘μέσος όρος’, ούτε ‘αντιπροσωπευτικός’ τούρκος, αλλά μια πολυπλοκότητα σε αυτόν τον χώρο. Οι διαφορετικότητες και οι πολυφωνίες είναι το χαρακτηριστικό του τουρκικού μυθιστορήματος και βέβαια στην περίπτωση μας και της εικόνας του Έλληνα στην λογοτεχνία της Τουρκίας.

Πέρα από τους ‘Οθωμανιστές’ και τους ‘Εθνικιστές’ (και παραλλαγές όπως ‘Ανατολιστές’ και ‘Ισλαμιστές’) υπήρξαν και άλλα ρεύματα στον τουρκικό λόγο. Ορισμένοι Μαρξιστές π.χ., όπως Ο Ναζίμ Χικμέτ (1902-1963), ο Σαμπαχαττίν Αλί (1907-1948), ο Ορχάν Κεμάλ (1914-1970), Μεχμέτ Κεμάλ (1920-1999), η Πινάρ Κουρ (1920-) και πολλοί άλλοι μέσα από τα μυθιστορήματά τους, αλλά και με τις πολιτικές τους επιλογές ανάδειξαν μια τελείως διαφορετική σχέση ταυτότητας με τον ‘Άλλο’. Η διαχωριστική γραμμή μεταξύ του θετικού και αρνητικού, του ‘εμείς’ και του ‘Άλλου’ διαπερνά ταξικά και χωρίζει τους εκμεταλλευτές από τους εκμεταλλευόμενους, ανεξάρτητα από εθνικές ταυτότητες. Οι Έλληνες όχι μόνο είναι γενικά ‘θετικοί’ αλλά και συχνά είναι ήρωες προς μίμηση επειδή είναι πρωτοπόροι σε ταξικούς αγώνες.

Το σημαντικότερο με τους Μαρξιστές συγγραφείς είναι η τελείως αντίθετη θέση τους από αυτή των εθνικιστών σχετικά με το ‘κράτος τους’: αναπτύσσουν μια κριτική στάση απέναντι του τουρκικού κράτους σχετικά με την πρακτική του κατά των Ελλήνων. Συχνά αναφέρονται στις διακρίσεις και στις βιαιότητες που υπέστησαν. Στα έργα αυτών των συγγραφέων αφηγούνται και καταδικάζονται γεγονότα όπως τα Σεπτεμβριανά (του 1955), οι απελάσεις του 1964 ή η εισβολή στην Κύπρο. Η ίδια ευαισθησία και ενσυναίσθηση συναντάται και σε μια άλλη αλλά συγγενική ομάδα, στους ‘ανθρωπιστές’. Γνωστοί και καταξιωμένοι συγγραφείς αυτής της κατηγορίας είναι οι Ρεσάτ Νουρή Γκιούντεκίν (1889-1956), Σαΐτ Φαΐκ (1906-1954), Τεζέρ Οζλού (1943-1986), Ορχάν Παμούκ (1952-), Φεριντέ Τσιτσέκογλου (1951-), ο Μεχμέτ Έρογλου (1948-) και πολλοί άλλοι. Διαφέρουν σχετικά οριακά από τους Μαρξιστές. Δεν τονίζουν τόσο της ταξική διαμάχη όσο την πανανθρώπινη διάσταση των ηρώων τους.

Στα έργα των ‘ανθρωπιστών’ συγγραφέων η εθνική ταυτότητα, αν και είναι πάντα αναγνωρίσιμη και παρούσα, δεν αποτελεί τον κύριο άξονα των χαρακτηρισμών. Με άλλα λόγια οι εθνικιστικές ανησυχίες δεν είναι το κύριο μέλημα του συγγραφέα. Η οικουμενικότητα και η πανανθρώπινες αξίες υπερτερούν και προβάλλονται ως κυρίαρχες. Κατά συνέπεια οι Έλληνες δεν παρουσιάζονται αρνητικοί αλλά και ούτε ως στερεότυπα θετικών ηρώων. Απεικονίζονται ‘ρεαλιστικά’, όπως και οι τούρκοι ήρωες με τα θετικά και αρνητικά, αλλά πάντα ανθρώπινα τους χαρακτηριστικά.

## Μερικά συμπεράσματα

Η ταξινόμηση του μυθιστορήματος με γνώμονα την εικόνα του 'Άλλου' μας παρέχει την δυνατότητα να προσεγγίσουμε την ταυτότητα του δημιουργού αυτής της εικόνας. Η εικόνα που ο δημιουργός της σκιαγραφεί τον προδίδει - όπως το τεστ ψυχολογίας του Rorschach. Αλλά μας δίνει και την δυνατότητα να συσχετίσουμε και να προβλέψουμε τρόπους συμπεριφοράς. Οι τάσεις που προαναφέρθηκαν δεν περιορίζονται αποκλειστικά στο χαρακτηρισμό του 'Άλλου'. Κάθε τάση η οποία ταυτίζεται με μια 'δήλωση' ταυτότητας, καθορίζει και συμπεριφορές σε άλλους τομείς. Π.χ., ο εθνικιστής συγγραφέας (τον οποίο μπορούμε να αναγνωρίσουμε από τον τρόπο που περιγράφει τον Έλληνα) ταυτόχρονα παρουσιάζει την Δύση και το Πέρα (δηλαδή την συνοικία όπου ζουν οι μειονότητες) 'αρνητικά' και το 'κράτος του' και την ιστορία του 'θετικά'. Η ξενοφοβία είναι γενικευμένη και δεν περιορίζεται στον Έλληνα. Σχεδόν διαμετρικά αντίθετες εκτιμήσεις παρατηρούνται στα έργα των Μαρξιστών και ανθρωπιστών. Αρκεί να γνωρίζουμε μια τάση σε ένα τομέα για να προβλέψουμε συμπεριφορές σε άλλους.

Αυτή η προσέγγιση μας παρέχει την δυνατότητα να κατανοήσουμε τους μηχανισμούς της κοινωνικής 'ταυτότητας'. Η ταυτότητα είναι ο τρόπος με τον οποίο εκλαμβάνουμε το παρελθόν και το παρόν, τον 'εαυτό μας' και τον 'Άλλο' και αυτές οι προσλήψεις εμπεριέχουν και τις φαντασιώσεις μας για το μέλλον. Οι ξενοφοβικές τάσεις δηλώνονται μέσα από το στερεότυπα για τον 'Άλλο'. Η ιστορία του τουρκικού μυθιστορήματος που περιγράφεται με αυτήν την μέθοδο μας παρέχει την δυνατότητα να παρακολουθήσουμε τις πολιτικές και ιδεολογικές εξελίξεις μέσα στην κοινωνία. Αυτή η 'χρήση' του μυθιστορήματος μπορεί να ισχύει βεβαίως και για τον ελληνικό λόγο και για αντίστοιχες ιδεολογικές τάσεις.

Από τα προαναφερόμενα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η τουρκική κοινωνία δεν είναι ούτε στατική ούτε μονολιθική στο θέμα του Έλληνα. Χαρακτηρίζεται από πολυφωνία που είναι απόρροια μιας απουσίας ώριμης ελάχιστης κοινής συναίνεσης σε εθνικά θέματα. Αυτό μπορεί να ερμηνευτεί αρνητικά ως ένα σύμπτωμα καθυστερημένης εθνογένεσης ή και θετικά ως μιας μη ολοκληρωμένης κοινής εθνικής θέσης η οποία θα υπαγόρευε στερεότυπα ως απόλυτες και 'αυτονόητες' αλήθειες.

Τέλος πρέπει να επισημανθεί ότι σχεδόν όλα τα μυθιστορήματα που επιλέγονται και μεταφράζονται στα ελληνικά ανήκουν στις κατηγορίες που παραπάνω αναφέρθηκαν ως Μαρξιστική και Ανθρωπιστική. Ο προφανής λόγος είναι ότι κείμενα τα οποία εμπεριέχουν 'θετικό' Έλληνα και κριτική κατά του τουρκικού κράτους αντιμετωπίζονται θετικότερα από το ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Ο δεύτερος λόγος μπορεί να είναι ότι αυτή η 'σχολή' γραφής μάλλον έχει παρουσιάσει και τα καλύτερα δείγματα της τουρκικής λογοτεχνίας. Όποιος και αν είναι ο αποφασιστικός λόγος το γεγονός παραμένει ότι το τουρκικό μυθιστόρημα δεν παρουσιάστηκε μέχρι σήμερα αντιπροσωπευτικά στην ολότητα του στο ελληνικό κοινό.

\*

---

[1] Για μια πληρέστερη ανάλυση βλ. Ηρακλής Μήλλας, *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων, Σχολικά Βιβλία, Ιστοριογραφία, Λογοτεχνία και Εθνικά Στερεότυπα*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2001.

[2] Αυτή η ιδιόρρυθμή θέση του 'Άλλου', δηλαδή η αποδοχή του ως 'πολίτη' είναι απόρροια μιας παράδοσης αυτοκρατορίας και όχι του νέου κράτους-έθνους. Μια αντίστοιχη παράδοση δεν θα μπορούσε να υπάρξει στην περίπτωση του ελληνικού μυθιστορήματος και της ελληνικής κοινωνίας λόγω ακριβώς της απουσίας αυτής της παράδοσης.